

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмии Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, доктори илмҳои геология ва минералогия, профессор Абдурахимов С.Я. ба диссертатсияи Сафари Нусратулло дар мавзӯи “Асосноккунии геозкологӣ, бехатар ҷобачокунӣ, ниғаҳдорӣ ва дафни партовҳои саноати кӯҳии майдони маъдании Чоре (Тоҷикистони Марказӣ)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои геология ва минералогия аз рӯи ихтисоси 25.00.36. – геозкология ва идоракунии истифодабарии табиат (25.00.36.01 – соҳаи илмҳои геологӣ – минералогӣ).

Дар муқаддима «Асосноккунии геозкологӣ, бехатар ҷойгиронӣ, ниғаҳдорӣ ва дафни партовҳои саноати кӯҳии майдони маъдании Чоре (Тоҷикистони Марказӣ)” аз 5 боб, 145 саҳифаи ҷопӣ, 21 расм, 19 ҷадвал, 165 сарчашамаи истифодашуда иборат аст. Кони тиллои Чоре дар водии Фондарё, яке аз калонтарин шохобҳои ҷаби дарёи Зарафшон, дар 7-километрии ҷануби комбинати маъдантозакунии Анзоб ва 12-километрии ҷануби шаҳрчаи Айнӣ ҷойгир аст. Баландии мутлақи майдони кон 1700 -2500 метрро ташкил медиҳад.

Диссертатсия дар лабораторияи канданиҳои ғоиданоки Институти геология, соҳтмони ба заминчунбӣ тобовар ва сейсмологияи АМИТ иҷро шудааст. Роҳбари илмии аспирант доктори илмҳои геология ва минералогия, профессор, сарҳодими илмии Институти геология, соҳтмони ба заминчубӣ тобовар ва сейсмологияи АМИТ Валиев Шариф Файзуллоевич аст.

Ҳамин тавр, дар муқаддима муҳиммияти мавзӯъ асоснок карда шуда, дараҷаи коркарди он шарҳ дода шудааст. Инчунин, мақсад, вазифа, объект, предмет, нағгонии илмӣ, натиҷаҳои бадастоварда ва арзиши назариявӣ илмӣ, мутобиқи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ ва шарҳи соҳаҳои тадқиқот ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии доғталаби дараҷаи илмӣ дар тадқиқот, интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсионӣ, соҳтор ва ҳифзи диссертатсия оварда шудааст. Геозкология ин илми байни ғаннӣ буда, тадқиқотҳои илмии онҳоро муттаҳид мекунад: соҳтор, таркиб, ҷараёнҳои сатҳи литосфера, ҳолатҳои физикавӣ ва геохимиявии геосфераи Замиро, ки дар он инсон ва дигар

организмҳо ҳаёт мегузаронанд. Вазифаи асосии геоэкология ин омӯхтани тағйиротҳои, ки дар фаъолияти табиӣ ва антропогенӣ ба вуҷуд меояд.

Аҳамияти мавзӯи тадқиқот ва робитаи он ба барномаҳои илмии умумӣ ва миллӣ. Ба ақидаи коршиносон, олимону мутахассисон, дар замони ҳозира яке аз соҳаҳои афзалиятноки баланд бардоштани сатҳи илмӣ ва иқтисодӣ – иқтимоии минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон, рушди самараноки соҳаи истеҳсоли тилло дар баландкӯҳи минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Саҳми саноати кӯҳӣ имрӯзҳо аз ҷумлаи соҳаҳои босуръати инкишофёбандаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба шумор меравад.

Дар суръати дуруст ба роҳ мондани фаъолияти корӣ ин намуди саноати кӯҳӣ сарчашмаи асосии даромади доимӣ гардида, аз истифодаи доимии захираҳои муҳити геологӣ гардида ва рушди доимӣ аст.

Маҳз ҳамин роҳ яке аз самтҳои пешбарандаи рушди саноати кӯҳӣ буда, имконияти ба пеш бурдани хоҷагии халқ аст.

Натиҷаи илмӣ дар доираи талабот ба рисолаи диссертсионӣ, бо назардошти тамоилҳои рушди илм ва техника, иштироки мушаххаси шахсии муаллиф дар натиҷаҳои бадастомада.

Натиҷаҳои илмии кор ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми тадқиқоти гузаронидашуда ва ҳам аз ҷиҳати арзиши илмӣ – назариявӣ ва аҳамияти амалӣ бешубҳа ба талаботҳои, ки ба рисолаи номзадӣ дахл доранд, ҷавобгӯ аст. Чунки бори аввал дар ин мавзӯ таснифи партовҳои захролуд ва захрнок, инчунин масоили дафнкунии партовҳо аз ҷиҳати техникӣ барои мутахассисон ниҳоят мураккаб аст. Аз ин рӯ, хеле муҳим аст, ки аввалан мутахассис илми баландсифат дошта бошад ва дуом, ҳамкориҳои муассир байни илм ва сиёсатмадорон вуҷуд дошта бошад. Дар бобати коркард ва нест кардани партовҳои захролуд бошад, ҳамин гуна масоил низ ба миён меоянд. Масоили аввалини хеле муҳим он аст, ки миқдори корхонаҳои, ки партовҳои захрнокро коркард мекунанд, хеле каманд. Мушкилоти дуом ин аст, ки ҳатто корхонаҳои, ки арзи ҳастӣ доранд, миқдори ками партовҳои хатарнокро коркард мекунанд. Партовҳои захролудро, ки ба муҳити зист ва саломатии инсон низ таъсири манфӣ мерасонад, набояд фаромӯш кард. Бо вуҷуди муддати тӯлонии дуру дароз омӯхтани ин масоил то ҳол коркарди партовҳои саноатӣ ба дараҷаи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Тезу тундшавии мушкилот, сарфи назар аз шумораи кофии ҳаллу фасли онҳо, бо афзоиши сатҳи тавлид ва ҷамъшавии партовҳо муайян карда мешавад.

Рисолаи диссертациониро муаллиф мустақилона ва шахсан анҷом додааст ва шахсан тадқиқоти диссертационӣ мутобиқ ба мавзӯҳои тадқиқшудаи лабораторияи канданиҳои фойданоки Институтуи геология, соҳмони ба заминчунбӣ тобовар ва сейсмологияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ГР№0116Т 00577) гузаронида шудааст, ки натиҷаҳои он дар ҳисоботҳои “Тадқиқоти минералҳои топоморфизм ва топохимизм дар як зумра конҳои канданиҳои фойданок (тилло, полиметалҳо) баҳри коркарди меъёрҳои ҷустуҷӯӣ, баҳодиҳӣ” иҷро гардидааст.

Рисолаи диссертациониро муаллиф бо роҳбари худ ба анҷом расонидааст ва дар тадқиқоти экспедитсияҳо иштирок кардааст. Эътимоднокии маълумоти бадастомада бо натиҷаҳои ҳисоботҳои илмӣ ва оморӣ тасдиқ карда мешавад.

Дараҷаи навоарии тадқиқот ва натиҷаҳои ба дастовардаи муаллиф. Дараҷаи навоарии тадқиқот ва натиҷаҳои бадастомада дар он аст, ки бори аввал хусусиятҳои геоэкологии майдони маъданӣ ва таъсири он ба муҳити табиӣ ошкор карда шуданд;

- Бори аввал қонуниятҳои тағйири таркиби физикию кимиёвии шабакаҳои экологии дарёҳо ва обҳои зеризаминӣ, ғрунтҳо дар минтақаи майдони маъданӣ ошкор карда шуданд;

- Дар баландкуҳҳои Тоҷикистон бори аввал усули барқарорсозии заминҳои вайроншудаи техногении майдони маъдании Чоре ва ҳудудҳои ҳамвор таҳия карда шуд;

- Бори аввал маҷмӯи чораҳои муҳофизатии табиӣ ва таҳияи чорабиниҳо оид ба бартарафсозӣ ва коҳиш додани онҳо ҷорӣ карда шуд.

Мубрамии мавзӯи тадқиқот. Мавзӯи тадқиқот пурра ба муҳити геологӣ (геологическая среда) дахл дорад ва якҷанд тамоилҳои геологияи муҳандисиро дарбар мегирад: а) асосноккунии геоэкологии майдони маъдандор; б) бехатарии майдони маъдандор; в) нигоҳдории майдони кони тилло; г) руйпуш кардани майдони партовҳои саноатии майдони маъдании Чоре аст. Ҳамаи он муаммоҳо ба мубрамии тадқиқот дахл дорад. Дар диссертатсия (сах.3) омадааст: «...Мақсади асосии рисолаи диссертационӣ арзёбии геоэкологии пайдоиши партовҳои саноати кӯҳӣ, ошкор намудани миқёси ифлосшавии муҳити зист бо мақсади барқарорсозии заминҳои вайроншудаи техногенӣ ва таҳияи чорабиниҳо оид ба коҳиш додани хавфҳои геологӣ мебошад...» Дар ин ҷо диссертант «муҳити геологӣ»-ро ба инобат нагирифтааст. Аз ин

бармеояд, ки бо асрҳои олимони ба монанди: В.И. Вернадский, Е.М. Сергеев, А.В. Сидоренко, Ф.И. Котлов, Г.А. Гладковский, Г.Я. Гаев, П.А. Мухамедов, Ш.Ф. Валиев, С.Я. Абдурахимов, Н.В. Сиденко ва ғайраҳо пурра ошно нест.

Дар боби якум доир ба таърихи омӯзиш ва шароитҳои геологӣ - географии майдони маъдани тиллодор тавсифи умумӣ оварда шудааст. Дар ин боб аспирант мебоид ба соҳаҳои илми геология, хусусан ба омӯзиши сатҳи литосфера ва алоқамандии он бо саноати кӯҳии майдони тиллодори қони Чоре бахшида ва оварда шудааст. Дар ин ҳолат объект муҳити геологӣ, сохти геологии қон ба шумор меравад. Қони мазкур мураккаб буда, дараҷаи баланди шикасту рехт ва қадшавии ҷинсҳои мураккаби асосиро дорад. Майдони нисбати асосии қон соли 1961 дар натиҷаи қорҳои геологии ҷустуҷӯи геологӣ ба роҳ монда шудааст. Қон дар водии Чореи Фондарё дар баландии 1700 – 2500 м ҷойгир шудааст. Қон дар охири асри XIX ва солҳои 30-40-уми асри XX дар натиҷаи тадқиқотҳои муҳандисӣ – геологӣ бо роҳбарии олимони рус И.В. Мушкетов, А.П. Павлов, В.А. Обручев, К.П. Богданович, Д.Л. Иванов, ки сохти мураккаби тектоникӣ дорад омӯхта шудааст.

Дар диссертатсия мукаммал харитаи геологии майдони маъдандори Чоре инъикос ёфтааст. Бо воситаи аломатҳои шартӣ системаи давраи ордовик, қисмҳои миёна, шубҳаҳои поёнӣ то давраи чорумин (ҳамаи қисмҳои он) нишон дода шудааст. Лекин дар харитаи пешниҳодшуда масштаб (миқёс) вучуд надорад ва сарҳадҳои қон ҷудо карда нашудааст.

Дар боби дуюм «Хусусиятҳои геологӣ-минералогии ҳосилшавии майдони маъдани тиллодор» зарфияти он хусусияти ҳосилшавии мураккаби геологӣ ва дараҷаи баланди вайроншавии ҷинсҳои атроф аст. Минералҳосилшавӣ ҳангоми пайдошавии маъдан дар чандин марҳила ба амал омадааст, ки ҳар яки онҳо бо марҳилаҳои муайян, ассотсиатсияҳои минералӣ ва бо хусусиятҳои типоморфии маъданҳо хосанд. Дар натиҷаи тадқиқоти минералогии дар қон гузаронидашуда 7 ассотсиатсияи маъданҳои аз ҷиҳати изогенетикӣ алоқаманд ва ба ҳамин миқдор ассотсиатсияи маъданӣ муайян карда шуданд. Майдони асосии қон аз таҳшониҳои аслан терригеникӣ форматсияи Марғузор (C1mr) иборат аст, ки дар қисмҳои ҷануб, ҷанубу шарқӣ қисми алоҳидаи рӯйпӯши

минтақавии Зарафшонро пӯшонидааст. Марҳилаи маъдани минералҳосилшавӣ бо табдили гидротермалӣ-метасоматикии чинсҳо дар минтақаҳои тарқишноки баланд ва шикаста бо ташаккули минтақаҳои метасоматитҳои хобиши субарзӣ, ки чинсҳои асосии маъданӣ мебошанд, хос аст, ки аспирант баҳои комплексӣ додааст.

Дар боби сеюм «Масоили ҳосилшавӣ, ғун кардан ва дафнкунии партовҳои саноати кӯҳии комплекси ашёи минералӣ». Арзёбии фаъолияти ҳосилшавӣ, ғун кардан, комплекси ашёи минералӣ ва усулҳои баланд бардоштани самаранокии он шарҳ дода шуда, роҳҳои механизми идоракунии он ва самтҳои асосии он ба монанди ғун кардан ва дафн кардани партовҳо ва инчунин самти афзалиятнокии он пешниҳод карда мешавад.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаҳои ба дастовардаи тадқиқоти муаллиф ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон рушди рақобатпазир коркард ва истеҳсоли тилло боқӣ мемонад. Ҳамин тавр, идоракунии партовҳои истихроҷи маъдан бо тарзҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- таъмини сатҳи қобили қабули ҳифзи саломатии инсон;
- ҳифзи муҳити зист;
- таъсири эҳтимоли ба саломатии инсон ва муҳити зист берун аз ҳудуди миллӣ ба назар гирифта шудаанд;
- оқибатҳои пешбинишавандаи саломатии наслҳои оянда аз сатҳҳои оқибатҳое, ки имрӯз қобили қабуланд, зиёд нестанд;
- ба зиммаи наслҳои оянда бори гарон нагузored;
- тибқи талаботи қонунгузори милли (Қоидаҳои санитарии “Стандартҳои бехатарии радиатсионӣ”), ки тақсимооти дақиқи масъулиятҳо ва вазифаҳои танзимкунандаи мустақилро пешбинӣ мекунад;
- назорат ба ташаккули партовҳои маъданҳои кӯҳӣ. Истеҳсоли партовҳои истихроҷи маъдан дар сатҳи ҳадди ақали имконпазирӣ

вобастагии байни тавлиди партовҳои истихроҷи маъдан ва идоракунии он нигоҳ дошта мешавад. Вобастагии мутақобилаи байни ҳамаи марҳилаҳои тавлид ва идоракунии партовҳои кӯҳӣ дуруст ба назар гирифта шудааст.

Бехатарии иншооти коркарди партовҳо дар давоми тамоми муҳлати хизмати онҳо ба таври кофӣ таъмин карда мешавад. Марҳилаҳои асосии коркарди партовҳои истихроҷи маъдан: ҷамъоварӣ ва ба навҳо ҷудо кардани партовҳо дар маҳалҳои тавлид ё коркарди он бо назардошти хусусиятҳои радиатсионӣ, физикӣ, кимиёвӣ тибқи низоми таснифи партовҳо ва бо назардошти усулҳои муомилоти минбаъдаро дарбар мегиранд (нигаред ба расми 3.2.1).

Дар боби чорум «Тадқиқ ва баҳодиҳии таъсири партовҳои дафншудаи саноатии партовгоҳҳои Чоре ба муҳити зист». Тадқиқотчи дар ин боб ба хусусиятҳои партовгоҳ ҳамчун манбаи вайроншавӣ ва ифлосшавии муҳити табиӣ, таъсири партовгоҳҳо ба қабати хокӣ ва рӯйпӯши растанӣ, таъсири партовгоҳ ба обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, омӯзиши фаъолияти тектоникӣ дар минтақае, ки майдони тадқиқотӣ ҷойгир аст.

Тадқиқотчи дар вақти бунёди партовгоҳҳо ва интиҳоби макони дафни пестисидҳо ва як қатор майдонҳои саноатӣ барои заводу фабрикаҳо ва дигар иншооти муҳандисӣ табиист, ки ба роҳ мондани тадқиқоти муфассали муҳандисӣ-геологӣ ва гидрогеологӣ ба назар гирифта шудааст.

Тадқиқотчи дар ин боб вобаста ба партовҳои захрнок ва захролуди партовгоҳҳо ва коҳиш додани хатари таъсири воқеӣ ва эҳтимолии онҳо ба муҳити зист ва саломатии аҳоли “Консепсияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба барқарорсозии партовҳои коркарди маъдани уран барои солҳои 2014-2024” таҳиянамуда баён менамояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки сиёсати давлатро дар соҳаи таъмини амнияти ядрӣ ва радиатсионӣ, ҳамчун яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, таъмини амнияти миллий, ки сиёсати давлатро дар соҳаи таъмини амнияти ядрӣ ва радиатсионӣ муайян менамоянд, асосҳои ҳуқуқии

таъмини бехатарии радиатсионӣ дар маконҳои партовҳои захрнокро ташкил медиҳанд.

Дар боби панҷум “Коркарди чорбиниҳо оид ба бартараф ва коҳиш додани ифлосшавии минбаъда ва бехтар намудани ҳолати номусоиди экологӣ” дар ин ҷо диссертант доир ба усули муосири нест кардани партовҳои захролуд, интихоби нақшаи барқарорсозии ҳудуди партовгоҳ, чорабиниҳои қабулшуда ва банақшагирифта оид ба коҳиш додани хавфҳои геологӣ, харитаҳои хавфҳои геологӣ характери техногенӣ доштаи майдони маъданӣ мухтассар фикру ақидаи худро баён намудааст ва чунин хулоса баровадан мумкин аст, ки анҷом додани корҳои мелиоративӣ дар шароити ба роҳ мондани корҳои кӯҳӣ-техникӣ, партовҳои захролуди зеризаминии партовгоҳи Чоре аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст. Партовгоҳҳои кони маъдан аз рӯи бисёр андозаҳои дар сатҳи байналмилалӣ қабулшуда ба талаботи меъёрӣ оид ба бехатарии захролуд ҷавобгӯ нестанд ва корҳои барқарорсозии таъхирнопазирро талаб мекунанд.

Камбудихо дар наشري муқаррароти асосӣ, натиҷаҳо ва хулосаҳои рисола.

Диссертатсияи мавриди баррасӣ қарордошта дорои як қатор камбудихои тарроҳӣ ва мундариҷа аст:

1. Дар рисолаи диссертатсионӣ маълумот оиди муҳити геологӣ (геологическая среда) ва мафҳумҳои он бе мавҷудияти инфрасохторҳои муҳити геологӣ дар майдони маъдандори Чоре номумкин аст.

2. Дар диссертатсия мукамал харитаи геологӣ (расми 2.1.1), майдани маъдандори Чоре оварда шудааст. Дар он ҳамаи давраҳои геологӣ инъикос ёфтааст. Лекин дар харитаи пешниҳодшуда масштаб (микёс) мавҷуд нест. Сарҳади кони Чоре гузаронида нашудааст.

3. Барои асосноккунии геоэкологӣ, бехатар ҷобачокунӣ, ниғаҳдорӣ хуб мешуд, ки диссертант асоси имрӯзаи “муҳити геологӣ”-ро (“геологическая среда”- ро) бори дигар аз назар мегузаронид (хусусан асарҳои илмии Е.М. Смирновро) хуб мешуд.

Аммо, камбудихои мавҷуда хусусияти бунёди надорад ва шаъну эътибори илмии ин рисолаҳо коҳиш дода наметавонад.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки диссертатсияи пешниҳоднамудаи Сафари Нусратулло дар мавзӯи “Асосноккунии геоэкологӣ, бехатар ҷобачокунӣ, ниғаҳдорӣ ва дафни партовҳои саноати кӯҳии майдони маъдани Чоре (Тоҷикистони Марказӣ)” аз рӯи таркиб, мақсад, маъно ва нуқтаҳои асосии

химояшаванда анҷомёфта ба ҳисоб рафта, ба талаботҳое, ки КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба диссертатсияҳои номзадӣ пешниҳод намудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он Сафари Нусратулло барои сазовордонистан ба номзади илмҳои геология ва минералогия аз рӯи ихтисоси 25.00.36. – геозкология ва идоракунии истифодабарии табиат (25.00.36.01 – соҳаи илмҳои геологӣ – минералогӣ) арзанда аст.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи географияи табиӣ факултети геозкология ва туризми МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода шуд.

Суратҷаласаи № 8 аз 15-уми март соли 2024

Корманди Шоистаи Тоҷикистон,
мудири лабораторияи “Офатҳои табиӣ
ва техногенӣ” доктори илмҳои геология
ва минералогия, профессор

С.Я. Абдурахимов

Имзои профессор С.Я. Абдурахимовро
тасдиқ мекунам.
Сардори РК ва КМ МДТ “ДДХ
ба номи академик Б.Ғафуров”

Э.М. Наврӯзов

Суроға: 735700 шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1
Тел.: (992-3422) 6-52-73, факс: (992-3422) 6-75-18
www.hgu.tj, e-mail: sadrgeoeko@mail.ru